

Constantinovits Milán András

Bácsmegyey kontra Bácsmegyei

**Kazinczy levélregényének két
változata közti stiláris különbségek**

MRN-571

Szeminárium a magyar felvilágosodás irodalmából

Kurzusvezető: Devescovi Balázs tud. smts

Constantinovits Milán:

***Bácsmegyey* kontra *Bácsmegyei* -**

Kazinczy levélregényének két változata közti stiláris különbségek

1. A *Bácsmegyey* keletkezése – wertheriádák és az eredetiség kérdése

Bácsmegyey össze-szedett levelei 1789-ben műfajilag nem jelentett különösebb újdonságot a kortárs közönség és írók számára, mégis hallatlan népszerűsége tett szert. A Goethe *Wertherje* által megteremtett román, a maga toposzaival, tragikus szerelmével és szentimentális, naplószerű előadásmódjával tucatnyi műben éled újjá, hol változatosabb formában, hol szolgálai másolásban. A fellendülő románírás termékeit főképp az különbözteti meg, hogy a tragikus főhős bukása a körülmények (értetlenkedő környezet, zord szülők, társadalmi ellentétek és véletlenszerű sorscsapások) avagy a lelki folyamatok eredményeképp következik-e be¹.

E tömeggyártás ellenére a *Bácsmegyey* figyelemreméltó alkotás, még ha nem is eredeti. Értékei a német román tökéletes, hazai viszonyokra való átdolgozásában és a megformálás esztétikumában rejlenek.

Kazinczy *Bácsmegyeyje* nem pusztán egy magyarított *Werther*-másolat, hanem fordulatokban gazdag, lélektanilag árnyalt levélregény. Ez az értő átültetésen kívül annak is köszönhető, hogy az eredeti Albrecht Christoph Kayser-féle regény is a jobb Goethe-utánérzések közé tartozott, habár csak négy évvel jelent meg a nagy hatású *Werther* után.

Az eredetiség hiányát, illetve a *Werther* helyett az *Adolf-levelek* választását maga Kazinczy is támadhatónak érzi, ezért a bevezetőben így mentegetődik:

„Ez a magyarrá tett román egy falun töltött kedvetlen novembernek köszönheti lételét, hol a szobába záró esős őszi napok munkára szorítottak, és ahol *Werther* helyett, kire már azelőtt régen kivettem a célt, az *Adolf* levelei akadtak kezembe. Ha *Werther* kezemnél lett volna, *Adolf*, vagy inkább *Bácsmegyey* nem feslett volna ki soha a nem-létel méhéből. Nem azért mondom ezt, mintha sajnállanám rajta tett

¹ BODOR 2000. 152. o.

munkámat, hanem hogy azoknak egy része, akiknek ez a román valaha szemek eleibe fog akadni, ne vádoljon, hogy festeni akarván, a copiát, és nem az originált copióztam.”

Irodalomtörténeti távlatokból nézve Kazinczy apologetikája feleslegesnek tűnik, hiszen a korban felvirágzó románirodalom művei egy idő után már nem tekinthetők Goethe-kópiáknak. A *wetheriáda* önálló műfajjá lényegült, és habár a cselekmény alapvonalai minden ilyen regényben megegyeztek, a külső körülmények váltakoztatása, a stilisztikai kidolgozottság, az adott társadalmi környezethez igazítás mégis árnyaltta, egyedivé tették e románokat. S Kazinczy mesterien jár el eme mellékes epizódok megrajzolásában, illetve a regény honi társadalmi rendszerre vetítésében.

A *Bácsmegyey* 1879-ben lát napvilágot, habár a keletkezését Bíró Ferenc öt évvel korábbra teszi². A kiadás késlekedésének több oka lehetett. Egyrészt ismert, hogy az osztrák hatóságok a *Wethert* annak katartikus hatása (öngyilkosság-hullám) miatt tiltólistára helyezték, és csak 1786-ban vették le onnan, másrészt az ifjú Kazinczy szerette érlelni, éveken át javíthatni műveit.

Akárhogy is, a *Bácsmegyey* hatalmas közönségért arat, nagyjából olyan hatást vált ki a magyar olvasóközönségből, mint a *Werther* a németajkú területeken. A siker jócskán felülmúlja a két évvel korábban megjelent Barczafalvi Szabó Dávid *Szigvártjának* népszerűségét is.

Ám Kazinczy története később sem kerül véglegesen fiókba, ugyanis az 1814-es Kazinczy *Gyűjteményes munkáiban* újra napvilágot lát, jelentősen átdolgozva, *Bácsmegyeinek gyötrelmei* címmel.

Ez a változat cselekménye többé-kevésbé követi az első kiadásét, de kihagy bizonyos epizódokat³ (hangverseny, Gróf K... Therézhez írt levél), és hosszabb moralizálgatásokkal fűszerezi *Bácsmegyey leveleit*. A szöveg mégsem hat dagályosabbnak a nyelvi megformálás modernsége miatt.

Tanulmányban eme két kiadás közti különbségek nyelvi, stilisztikai vonatkozásaira fókuszálok, elsősorban a nyelvújítás miatt bekövetkező szóhasználati változásokat

² BÍRÓ 1994. 151. o.

³ Főleg a cselekmény első éve követi a régi változatot, a második évben már hónapos csúszások is akadnak a két kiadás cselekményei között.

vizsgálom. A felvilágosodással foglalkozó szakirodalom főleg életrajzi szempontokból közelíti meg a két kiadást, stilisztikai jellegű összevetést nem találtam. Így saját kutatásomra támaszkodva szemléltetem a kiadások közti finom nyelvi differenciálódást

2. Bácsmegyey és az írói attitúd

A *Bácsmegyey* fordítási nehézségeiről, főleg az idegen szavak meghagyásának kérdéséről Kazinczy ekképp vélekedik: „akármely különösnek lássék is ez az előre való remegés; mégis tudom, hogy az itt oly gyakran előforduló idegen szók miatt, sok íróink literátori eretnokséggel fognak vádolni. (...) nem a történetet-költő, hanem maga Bácsmegyey szóll, mégpedig *levelekben* és barátjaihoz, kik oly szerencsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a nagyvilágban mindenek előtt esmeretes szavait értették.

Ha ezek {a külföldi szépirodalmi és tudományos alkotások}, minekutána már a tudományoknak minden nemében remek munkákat mutathatnak, nem szégyenlik segedelműl vonni az idegen szókat: ha azoknak még az ódáknak, epicumokban s tragédiákban is, helyet engednek: mit akarunk mi, akik alig mutathatunk egy-két fordítást, mely az idegen nyelvet csak félig értő olvasó előtt érthetőbb ne légyen az eredetiben, mint a magyarban, ezzel a példátlan különbséggel?”

Kazinczy vagyis már a bevezetőben leszögezi, hogy sok idegen szót hagyott meg a magyarítás során, két okból is. Egyrészt a német és francia gyakorlat követése miatt, másrészt így érezvén hitelesebbnek Bácsmegyey narratív szerepét. Meglepő ezt olvasni a nyelvújítás későbbi vezéralakjától.

S valóban, a mű számos idegen, avagy archaikus lexémát használ, szemben az 1814-es változattal. Az eredeti írása óta eltelt közel harminc esztendő jelentős nyelvi újításokat eredményezett a *Bácsmegyeynek gyötrelmeiben*. Az idegen szavak jó részét magyar megfelelőjére cseréli Kazinczy és a helyesírás is a nyelvújításhoz igazodik. Sok tulajdonnévként kezelt fogalom köznevesül, a központosítás gyakoribbá válik, a szóösszetételek is sűrűbben fordulnak elő, és a régies szavakat frissnek ható kifejezések váltják fel. Ezeket a változásokat tekintem végig, mindegyikre

összehasonlító példákat hozva, és szem előtt tartva ama eldöntendő kérdést, hogy Kazinczy nyelvi változtatásai a stílusminőség javulását hozták-e magukkal.

3. Névhasználati változások a két kiadás között

A legszembetűnőbb szóhasználati különbség a szereplők nevének átírásában jelentkezik. Bácsmegyey, Szentpétery, Halasy és Marosy elveszítik régies, arisztokratikus y-névvégződésüket és helyette i-vel szerepelnek. Egyedül Endrédy írásmódja marad változatlan. A már póriának ható Mancsi is Nincsivé változik, és Veszprémy Maris is korszerűbb, ugyanakkor finomnak, úrinak ható Veszprémi Marietként tűnik fel. Gróf K... Theréz is Terézzé egyszerűsödik.

A levelek címzése is megváltozik, az első levél kivételével Nincsihez Bácsmegyei lesz a sorrend a korábbi Bácsmegyey Mancsihoz helyett. Ennek oka inkább regényszerkezeti, mintsem stílári: ezzel akarja kiemelni, hangsúlyossá tenni a szerelméhez írott leveleket a barátokhoz címzettek halmazában.

A földrajzi tulajdonnevek használata is változik. Azonkívül, hogy topográfiailag kissé átrajzolódik Bácsmegyey útja⁴, az Ipolyságból meglepő módon Ipolyságh lesz, viszont Posony Pozsonnyá változik.

4. Köznevesítési tendenciák a *Bácsmegyeiben*

Kazinczy a kora felvilágosodás még barokkból örökölt gyakorlata szerint 1784-ben úgy írja meg a *Bácsmegyeyt*, hogy az elvont, magasztos fogalmakat nagybetűvel kezdi. Ez a szokás megszűnik az 1814-es kiadásban, teljes köznevesülés következik be. Ennek célja a cselekmény dinamizálása, oka pedig a nyelvújítás köznevesítő, profanizáló törekvéseiben rejlik.

Már a második levélben észrevehetjük ezt. Az ifjú Bácsmegyeyt kísértő Mancsi emléke a „Világosság felhője az Izráel fiai előtt”, de harminc évvel később „világosság felhője ment a pusztában bujdosóknak” formával találkozunk.

A február 12-ei postájában a fiú ekképp vélekedik: „A te szerelmed felébresztette indulatomat, érzékenyvé tette szívemet mindaz eránt, ami Szép, ami Nagy, ami

⁴ Mosony és Schaffhausen is kimarad a későbbi változatból, vagyis a nyugatról hazautazás rövidül meg ezekkel a közbülső állomásokkal, ezzel is gyorsítva a cselekményt.

Nemes.” A későbbi változatban viszont: „szerelmed felébreszté szunnyadó indulataimat, szívemet érzékenynyé tette mind az iránt a mi szép, nagy és nemes.” Ez a részlet azért különösen érdekes, mert a köznevesülés mellett két olyan nyelvi jelenséggel is találkozhatunk, ahol az idő a korábbi kiadást igazolta. Ez pedig a múlt idő alkalmazása és a teljes hasonulás írásban jelölése.

A mással eljegyzett Mancsi látványa Surányi bálján így rázza fel az apátiába süllyedt Bácsmegeyeyt 1784-ben: „Az az angyal, akit még ennek előtte egynehány héttel imádtam, most igaz valóságában állott, mint egy hitszegett Lyány, előttem.”. Ugyanez pár évtizeddel később így szerepel: „Az angyal, kit ezelőtt kevés hetekkel még exaltált lélekkel imádeék, most való alakjában, mint csalfa, mint hiteszegett leány állta előttem”. A szórend változása, a leány írásmódja és az „igaz valóságban” forma „való alakká” cserélése is jelzi a stíláriis korszerűsítést.

A szerelmi bánat elől Tornára menekűlő ifjú kívánsága az első kiadásban „ó, mint óhajtom olyankor, hogy egyszer már esne le szememrűl az a fátyol, mely szemeink előtt fityeg, mikor ostromlő nyomorűságainkban tévelygűnk, s csak egyszer merűnk a távol lűvő Jűvendűre félve tekinteni.”. Késűbb „oh, mint óhajtom olyankor, hogy vűgre már hullana le szemeimrűl a fátyol, mely mindnyájunkat halandűkat vakon tart, midűn rettegű kűtsűgeink kűzt tévelygűnk, s alig merűnk félve pillantani a távol jűvendűbe!”.

5. Magyarítási tűrekvűések az 1814-es kiadásban

A *Bácsmegeyey* első változata deklarıáltan sok idegen kifejezést használ, fűleg Bácsmegeyey elbeszűlű szerepűnek, a levelek sajátkezűsűgeűnek autentikusabbá tételűert. Azonban egy szűk harmad ewszázad a fűhűs szűhasználatában is frissűlést eredményez, ezáltal helyezve a cselekműnyt 1814 kűrnyűkére. Nűzzűnk nűhány pregnáns pűldát a magyar szűalakok elűretűrésűre!

„Szentpűterey az n kűzben járásom által secretáriussá lett a consiliumnál” – írja Marosy barátjának Bácsmegeyey. A mondatot mi is megűrhetűjk, ha a késűbbi változat megfelelűjűt lapozzuk fel: „Szentpűteri, az n kűzbenjárásom által az orszűgbirű elűtt, secretáriussá⁵ lett a helytartű tanácsnál.”

⁵ Secretárius = titkár

Amikor pedig Szentpétery szerenádót adott jegyesének, Bácsmegyey reménytelen szerelmének, „nem értette sóhajtasaimat, melyek egy panaszkodó Flautraver solóját accompagnírozták; nem hallotta könnyeim cseppenését, melyek az utca köveire hullottak.” Bácsmegyey reakciója a mai olvasónak világosabbá válik az 1814-es kiadásból: „nem érté sóhajtozásaimat, melyek egy panaszos hárántsíp szólóját kísérték; nem hallá könyűimnek csöppenéseit, melyek az utca köveire hullottanak.” Az accompagnírozás illetve a Flautraver egyértelműsítésén⁶ és a soló átírásán túl érdekes megfigyelni, hogy az utca írásmódja, a későbbi változatban lesz utca.

A Tornán pihenő Bácsmegyey kezdetben úgy véli, „egészen megnyugtatót resignációval”, később viszont már „nyugodt elmével” szemlélheti saját életét.

Augusztus végére Bácsmegyey pszichoszomatikus betegsége súlyosabb stádiumba lép, de: „Az orvosok nagy eruditióval demonstrálgatják, hogy ez nem éppen halálos; hogy még felgyógyulhatok.” vagy később: „Orvosaim nagy tudománnyal s széles, hosszas, bő beszéddel mutogatják, hogy ez nem halálos, hogy csak szavokat fogadjam, még ki fogok gyógyulhatni.” Az eruditi tudománnyal való felcserélése mellett különösnek hat az első tagmondat állítmányában megőrzött gyakorító képző: míg a demonstrálgat és a demonstrál között ma már nincs lényegi különbség, a mutat és a mutogat között annál inkább!

A hónapnevek is átírásra kerülnek: márczius március lesz, october pedig október.

6. Szóösszetételek gyakoribb használata

A nyelvújítás egyik hozadéka volt az állandósult szókapcsolatok egybeírása, és ezektől miért épp Kazinczy kései munkája lenne kivétel?

Már a január 18-án kelt első levélben „angyal kép” és „angyal tekintet” fordul elő, amik 1814-ben angyalképpé és angyaltekintetté vonódnak össze. A májusi budai bálról még így tudósít Bácsmegyey: „Az ángyom spanyol Donna figurát vett magára; én pedig matróz ruhába öltöztem”, míg később ekképpen: „Az ángyom, ki spanyol donna-alakba öltözék s engemet tengeri-rabéba rejtett el.” Itt látható, hogy még nem

⁶ A második kiadásból kimaradt egy hosszú rész, amely Bácsmegyey koncertélményét meséli el. Ez a rész tele van zenei szakkifejezésekkel, így nem tudni, hogy ezek magyarítási nehézségeitől, avagy az epizód terjengősségétől kívánta az olvasót kímélni a szerző.

szervesült minden ma is használatos szóösszetétel, de a fonetikai kohéziót már érzékelteti a kötőjel alkalmazásával.

A „Judex Curiae” átírása országbíróvá jelzi egyben a szóösszetétel megszilárdulását, másrészt a magyar közigazgatási szaknyelv elterjedését.

A korszerűsítés jegyében változik Szent Gellért hegye egyszerűen Gellérthegyre, és a szóösszetételek sűrűbb használata jelentkezik a Margitsziget és Szent-endre földrajzi nevek írásmódjában.

7. Összefoglalás

A stilisztikai vizsgálódások tükrében megállapíthatjuk, hogy Kazinczy szövegkorszerűsítése mindenképpen eredményes volt a befogadhatóság és időtállóság aspektusából. Az átdolgozás szóhasználata, helyesírása, tulajdonnév-alkalmazása elenyésző kivétellel előremutatóra sikerült, mai szemmel nézve is elfogadható.

A történetvezetés morális bölcselkedésekkel való megdagasztása lassúbbá tehetné a regényt, ám néhány kulcsjelenet átkomponálásával, pár levél elhagyásával és a fent ismertetett nyelvi modernizációval a cselekmény pergős marad.

A stiláris és grammatikai téren eszközölt változások (köznevesítés, szóösszetételek, magyarítások) mindegyike az olvashatóságot segítik, és híven tanúskodnak Kazinczy nyelvújító szemléletének hatásairól.

Mindezek ellenére a *Bácsmegyeinek gyötreim* sosem lett olyan népszerű és elterjedt, mint az első kiadás. Ennek oka abban kereshető, hogy 1814-re már nem érdekelhette az olvasóközönséget egy átdolgozott wertheriáda sem. A mai irodalomkedvelők is az *Őszve-szedett levelekhez* jutnak hozzá gyakrabban, pedig már a korabeli olvasási divatok hullámváza igencsak távoli, így ma inkább a nyelvi korszerűség dönthetne a népszerűség kérdésében.

8. Felhasznált irodalom

1. BABITS Mihály 1997. *Arcképek és tanulmányok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
2. BÍRÓ Ferenc 1994. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp.
3. BODOR Béla 2002, *Régi magyar regénytükör*, Halász & Társa, Pécs-Bp.
4. HÁSZ-FEHÉR Katalin 2000. *A kánon építésének és leépítésének stratégiái Kazinczynál. A Bácsmegyeinek gyötrelmei*. In. *Magyar irodalmi kánon a XIX. században*, Kijárat, Bp.
5. LŐKÖS István 1982. *Érzelmes históriák*, Bp.
6. NÉMETH László 1983. *Az én katedrám*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
7. PINTÉR Jenő 1928. *A magyar irodalomtörténet (I.)*, Franklin Társulat, Bp.